

“ILMIY TAFAKKUR VA ZAMONAVIY TADQIQOTLAR: MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR” MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY KONFERENSIYASI
Qabul qilindi: 24-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 29-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 05-oktabr 2026-yil

“XAMSA”DA ME’ROJ MOTIVINING G‘OYAVIY-BADIIY TALQINI

Xoldorova Dilfuzaxon Ulug‘bek qizi

dilfuzaxoldorova9@gmail.com

+998911271929

Annotatsiya. Mazkur tezisda Alisher Navoiyning “Xamsa” dostonlarida me’roj motivining g‘oyaviy-badiiy talqini tadqiq etiladi. Me’roj motivining diniy-tasavvufiy, falsafiy-estetik va ramziy mazmuni, uning inson ruhiy kamoloti, ma’rifatga intilish, ilohiy ishq va axloqiy yetuklik g‘oyalari bilan aloqadorligi tahlil qilinadi. Xususan, “Hayrat ul-abror” va “Farhod va Shirin” dostonlaridagi me’roj tasvirlari asosida Navoiyning an’anaviy diniy syujetni o‘ziga xos badiiy-falsafiy modelga aylantirgani ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, “Xamsa”, me’roj, me’rojnoma, tasavvuf, ruhiy yuksalish, ilohiy ishq, badiiy ramz, ma’naviy kamolot, kosmik makon.

Alisher Navoiyning “Xamsa”si turkiy mumtoz adabiyot taraqqiyotida alohida mavqega ega bo‘lgan yirik badiiy-falsafiy hodisadir. Besh dostondan tashkil topgan ushbu majmua Sharq dostonchilik an’analarini davom ettirish bilan bir qatorda, islomiy tafakkur, tasavvuf falsafasi, kosmologik qarashlar va badiiy-estetik tamoyillarni o‘zida mujassamlashtiradi. “Xamsa”dagi ana shunday muhim g‘oyaviy-badiiy qatlamlardan biri me’roj motividir.

Me’roj islom tafakkurida Muhammad (s.a.v.)ning ilohiy mo‘jiza sifatidagi samoviy safari, yuksak ruhiy maqomga ko‘tarilishi va ilohiy haqiqatga yaqinlashuvi bilan bog‘liq muqaddas hodisa hisoblanadi. Navoiy mazkur voqeani badiiy talqin qilishda an’anaviy diniy tasvirlar bilan chegaralanmay, uning mazmunini insonning ruhiy-ma’naviy kamoloti bilan bog‘laydi.

Navoiy “Xamsa” dostonlarida me’roj motividan foydalanar ekan, Sharq mumtoz adabiyotida shakllangan me’rojnoma an’anasini davom ettiradi va uni yangi badiiy mazmun bilan boyitadi. Me’roj motivida yetti osmon, farishtalar, Buroq, Sidratul-Muntaho, Arsh,

Lavhul-mahfuz, yulduz va sayyoralar kabi obraz hamda tushunchalar muhim poetik vazifa bajaradi. Ular bir tomondan diniy-mifologik tasavvurlarni ifodalasa, ikkinchi tomondan inson ruhining bosqichma-bosqich yuksalishini ramziy tarzda ifodalaydi.

Navoiy talqinida me’roj insonning ruhiy komillikka intilishining eng yuksak namunalaridan biridir. Shoirning badiiy-falsafiy konsepsiyasida insonning haqiqiy kamoloti tashqi boylik yoki jismoniy kuch bilan emas, balki qalb pokligi, ma’rifat, sabr, ixlos va ilohiy ishq orqali belgilanadi. Shu ma’noda me’roj motivi insonning ichki dunyosida sodir bo‘ladigan ma’naviy yuksalishning poetik modeli sifatida namoyon bo‘ladi.

“Hayrat ul-abror”da me’roj motivi

“Hayrat ul-abror” dostonining muqaddima qismi me’roj motivining kompozitsion va g‘oyaviy ahamiyatini belgilovchi muhim qismlardan biridir. Dostonning muqaddimasida basmala, hamd, munojot, na’t va me’rojga bag‘ishlangan boblarning mavjudligi asarning diniy-falsafiy konsepsiyasini shakllantiradi [1].

Navoiy “Hayrat ul-abror”da me’roj hodisasini faqat voqeaband tarzda hikoya qilishdan ko‘ra, uning ruhiy-axloqiy mohiyatiga e’tibor qaratadi. Insonning nafsni jilovlashi, qalbini poklashi, sabr va ixlos orqali ma’naviy yuksalishga intilishi me’roj konsepsiyasi bilan uyg‘unlashadi.

Dostondagi osmon, yulduz, quyosh, tog‘ va daryo singari obrazlar ham bevosita ruhiy yuksalish jarayonini ifodalashga xizmat qiladi. Bunday poetik vositalar orqali tashqi kosmik makon bilan insonning ichki ruhiy olami o‘rtasida parallel munosabat hosil qilinadi. Shu jihatdan “Hayrat ul-abror”dagi me’roj motivining asosiy g‘oyaviy vazifalaridan biri insonni zulmatdan nurga, jaholatdan ma’rifatga, nafsdan poklikka tomon harakatlantiruvchi ma’naviy jarayonni ifodalashdan iboratdir [2].

“Farhod va Shirin”da me’roj va ilohiy ishq talqini

Farhod va Shirin” dostonida me’roj motivining badiiy-falsafiy talqini yanada yorqinlashadi. Doston tarkibidagi me’roj bobi 68 baytdan iborat bo‘lib, unda diniy mazmun, tasavvufiy qarashlar va yuksak poetik tasvir vositalari o‘zaro uyg‘unlashgan [3].

Navoiy me’roj kechasini zulmat va nur qarama-qarshiligi asosida tasvirlaydi: “Ul shahsuvor vasfidakim, qorong‘u tunla tiyra xokdondin Buroq barqvash uzra chiqqoni ‘Min

az-zulumoti ilan-nur’din muxbir erdi, balki ul rokibning pok zoti ostidagi pok oti bila ‘nuran alo nur’din xabar berdi...”[4].

Mazkur tasvirda “zulmat” va “nur” tushunchalari oddiy fizik holatni emas, balki ikki xil ruhiy-ma’naviy holatni ifodalovchi ramzlar sifatida namoyon bo‘ladi. Zulmat — jaholat, nafs va moddiylikni; nur esa ma’rifat, poklik va ilohiy haqiqatni anglatadi.

Bu jihat Farhod obrazining badiiy talqinida ham o‘z ifodasini topadi. Farhodning ishq yo‘lida duch keladigan mashaqqatlari, tog‘larni kesishi, turli to‘siqlarni yengib o‘tishi uning oddiy jismoniy faoliyati emas, balki ruhiy yuksalish bosqichlari sifatida talqin qilinishi mumkin.

Farhodning Shiringa bo‘lgan muhabbati ham dostonning tasavvufiy qatlamida oddiy insoniy muhabbat doirasidan kengayib, ruhiy kamolot vositasiga aylanadi. Uning fidoyiligi, sabri va sadoqati ma’naviy yetuklik belgisi sifatida namoyon bo‘ladi [5].

Navoiy me’roj tasvirida kosmik makonning turli unsurlaridan foydalanadi. Yetti falak, o‘n ikki burj, sayyoralar, yulduzlar va farishtalar safi me’rojning poetik makonini shakllantiradi. Bu makonning o‘zi ham inson ruhining yuksalish bosqichlarini ramziy ifodalovchi badiiy tizimga aylanadi.

Me’roj jarayonida Muhammad (s.a.v.)ning yetti falakni bosib o‘tishi, Arsh sari ko‘tarilishi va Lavhul-mahfuzni ko‘rishi haqidagi tasvirlar shoir tomonidan yuksak poetik obrazlar orqali ifodalanadi [6].

Shu o‘rinda Navoiy me’roj vaqtining inson aqli uchun g‘ayrioddiyligini ham alohida ta’kidlaydi: “Borg‘onu kelgani bir on bo‘lub, Aql bu mansubada hayron o‘lub.” Mazkur baytlarda me’rojning vaqt va makon o‘lchamlari inson aqli bilan to‘liq anglab bo‘lmaydigan ilohiy hodisa ekanligi ta’kidlanadi. Shoirning fikricha, mo‘jizaning mohiyati aynan uning insoniy idrok chegaralaridan tashqarida ekanligida namoyon bo‘ladi [7].

“Xamsa” dostonlaridagi me’roj motivining g‘oyaviy-badiiy talqili shuni ko‘rsatadiki, Alisher Navoiy an’anaviy diniy syujetni o‘zining falsafiy-estetik qarashlari bilan boyitgan. Me’roj shoir poetikasida faqat Muhammad (s.a.v.)ning samoviy safari sifatida emas, balki insonning ruhiy kamolotga erishish yo‘lini ifodalovchi universal poetik model sifatida namoyon bo‘ladi.

“Hayrat ul-abror”da me’roj motivi qalb pokligi, nafsni yengish, sabr, ixlos va ma’rifat g‘oyalari bilan bog‘langan bo‘lsa, “Farhod va Shirin”da u ilohiy ishq, fidoyilik, sadoqat va ruhiy yuksalish konsepsiyasi bilan uyg‘unlashadi.

Navoiy me’roj tasvirlarida Buroq, osmon, yulduz, sayyora, nur, zulmat kabi obraz va ramzlardan foydalanib, tashqi kosmik makon bilan insonning ichki ruhiy olami o‘rtasida badiiy parallelizm hosil qiladi. Natijada me’roj motivi “Xamsa”ning diniy-falsafiy mazmunini chuqurlashtiruvchi, insonni komillikka chorlovchi va ilohiy haqiqatga intilishni ifodalovchi muhim poetik konsept darajasiga ko‘tariladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Xamsa. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.

2. Davlatov O.D. Alisher Navoiy she’riyatida Qur’on oyatlari va hadislarning badiiy talqini: Filol. fan. dok. (PhD) diss. – Samarqand: SamDU, 2017.

3. Karimov A. Me’roj voqeasi va adabiy tafakkur // Adabiyot va san’at. – 2021. – №2. – B. 45–50.

4. Shener H. Türk Edebiyatında Miraçname Geleneği. – Ankara, 2016.

5. Haqqul I. Navoiyga qaytish. – Toshkent: Fan, 2007.

6. Sirojiddinov Sh. Navoiyshunoslikka kirish va matn tahlili muammolari. – Toshkent: Akademnashr, 2016.